

Előszó

A fordítás arcai. Valódi emberarcok és metaforikus arcok, sokan és sokfélék. Fordítók és fordításkutatók, nyelvészek, irodalmárok és filozófusok, ember és számítógép, fordítás és tolmácsolás, anyanyelv és idegen nyelv, alkotás és újrairás, irodalom és szakszöveg, próza és vers, jelen és múlt, gyakorlat, elmélet és oktatás – nem is beszélve a fordítást olvasók elmélyült, derűs, homlokráncoló vagy éppenséggel értetlenkedő arcáról. Ez mind, és még ettől is több. A fordítással kapcsolatos kérdések tárháza kimeríthetetlen. A fordítás mindig kihívás. A fordítás a legnagyobb nyelvi rejtély. A fordítást éppen az teszi számmunkra érdekessé és élvezetessé, hogy ezer különböző arccal bír.

2016-ban tizedik alkalommal kerül sor ezeknek az arcoknak a november végi találkozására Egerben, az Eszterházy Károly nevét viselő patinás felsőoktatási intézményben. Eddig Főiskola, ezután már Egyetem. Szép ez az egybeesés, a 10-es szám és az Egyetem megszületésének egyidejűsége. Valójában persze ez csak játék a számokkal, melynek nem volna jelentősége, ha a 10-es helyett például a kettes számrendszert használnánk, mint a számítógépek. Ami fontos: az elmúlt évek (évtizedek, évszázadok) munkája eredményeképpen megszületett az Eszterházy Károly Egyetem, és kialakult benne fordítóknak, fordításokat olvasóknak, fordításkutatóknak és fordítást oktatóknak egy olyan közössége, amely sok évvel ezelőtt elültetett egy magot, és ebből a magból mára egy virágfürtös fáska lett. Ennek a fának a termése az is, hogy végre elindulhat intézményünkben a fordító és tolmács mesterszakos képzés. A szak indítására először tíz évvel ezelőtt Miskolccal és Nyíregyházával karöltve tettünk – sikertelen – kísérletet. Ezután szorgos kertészként nevelgettük tovább facsemeténket, amely végül annyira megerősödött, hogy

a tavalyi évben – immár önállóan – újra benyújtott szakindítási kérelmünket a MAB egyhangú támogatása mellett hagyta jóvá az oktatási kormányzat.

A 2016-os év tehát sok örömet hozott nekünk: új Egyetemet, új szakot és egy most már joggal hagyományosnak nevezhető konferenciasorozat új állomását. Talán az sem tűnik szerénytelenségnek, ha most egy kicsit visszatekintünk az elmúlt évekre. E kötetben az eltelt tíz évben konferenciánkon előadást tartó néhány szakember írásait adjuk közre – 12 magyar és egy angol nyelvű tanulmányt –, melyek remélhetőleg jól tükrözik a fordítás – és konferenciánk – sokszínűségét, sokféle arcát.

Antal Éva tanulmánya a fordíthatóság és fordíthatatlanság, eredeti és fordítása viszonyának örökzöld kérdéseit boncolgatja. Az eredeti és a fordított szöveg kapcsolódásainak metaforikájára fókuszálva elemzi Walter Benjamin *A műfordító feladata* című esszéjét, kiindulópontként Paul de Man és Jacques Derrida egy-egy dekonstruktív tanulmányát használva, miközben az eredeti esszé, illetve annak angol és magyar fordításai figurális példatárul szolgálnak az elemzéshez. A tanulmány optimista konklúziója szerint a fordítás eredményeként az eredeti szöveg kiteljesedik, és eközben a fordító anyanyelve is változik (gazdagodik?) – ebben tárul fel a műfordítás igazi feladata.

Radnóti Miklós műfordítói szemléletét elemző írásában Szabó Csaba rámutat, hogy a költő számára a műfordítás éppolyan elsődleges alkotás volt, mint saját költeményeinek írása: a műfordítást a költészettel egyenrangú nyelvi tevékenységnek tartotta. A vers „fordításának” általános lehetetlenségéből kiindulva a fordítást lényegileg kísérletnek tartotta, kísérletnek a vers „újra-megírására” egy másik nyelven.

Bernard Adams, számos magyar irodalmi mű kiváló angol fordítója egy számtalan alkalommal körüljárt, mégis megunhatatlan kérdéstről gondolkodik esszéjében: Mi is valójában a fordítás? Valóban „alkotó művészet, ha csekélyebb jelentőségű is”, ahogyan valaki megfogalmazta? Ugyanazon művek újrafordításainak példáján keresztül arra a – Radnóti szemléletmódjával ellentétes – következtetésre jut, hogy a fordító nem új művet alkot, hanem inkább, mint a zenész, értelmezi és megszólaltatja kottáját, az eredeti művet. Ez a tevékenység azonban semmiképpen nem tekinthető csekély jelentőségűnek, hiszen a fordító felelősséggel tartozik mind olvasójának, mind az eredeti mű szerzőjének.

Egy különleges, Szerb Antal által lefordíthatatlannak tartott mű egy részletének magyar fordítását elemzi tanulmányában Strickland-Pajtkó Ágnes. Paul de Mannal egyetértve a szerző rámutat, hogy a műfordító eleve kudarcra van ítélve, különösen egy 16. századi kötött strófaszerkezetű vers fordítása esetén, amely a fordíthatóság–fordíthatatlanság skáláján inkább az utóbbi végponthoz esik közelebb. E relatív fordíthatatlanság kényszeríthette arra a fordítót, hogy az eredeti szöveget attól némiképp eltávolodva, a saját szubjektumán átszűrve alkossa újra.

Reichmann Angelika az első orosz szimbolista regényként számon tartott, *Az ezüst galamb* című Andrej Belij-mű két fordításváltozatának összehasonlításán keresztül mutatja be az ornamentális próza fordításának nehézségeit és lehetséges megoldásait. A két részben eltérő fordítói és irodalmi hagyomány kontextusában született fordításszöveget a forrásszöveg azonosságán kívül szinte semmi nem köti össze. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a magyar és az angol szöveg színvonalbeli különbségei alapvetően befolyásolhatták a regény befogadásának, a célnyelv irodalmi hagyományába való beépülésének lehetőségeit. *Az ezüst galamb* feltehetőleg azért sem került be a magyar irodalmi köztudatba, mert a fordítás hiányosságai miatt a magyar olvasó nem érezkelheti a regény művészi minőségét, miközben a jobban sikerült angol fordítás eredményeképpen Belij regénye még közel száz évvel első megjelenése után is jelen van az angol-amerikai könyvpiacra. Jól érzékelteti ez a tény a fordítónak az eredeti mű szerzője iránti – Bernard Adams által is hangsúlyozott – felelősségét.

Kaló Krisztina tanulmánya a levélregény műfajának franciaországi születését vizsgálja a 18. századot megelőző időszakban. Megállapítja, hogy az európai országok közötti kulturális, elsősorban irodalmi kölcsönhatások és azon belül is a fordítások óriási szerepet játszottak a műfaj megszületésében Franciaországban, továbbá biztosították annak 18. századi sikerét. A francia olvasók fordítók közvetítésével jutottak hozzá az eredetileg latin, katalán, spanyol, olasz és angol nyelven írt művekhez, amelyek aztán követendő példaként is szolgáltak a francia levélregényíróknak. A francia levélregény egyik jelentős ihletforrása volt például Héloise és Abélard levelezése, melynek francia fordítását előbb Jean de Meung, majd később Roger de Bussy-Rabutin készítette. E fordításoknak köszönhetően került be Héloise legendás alakja a francia kollektív tudatba. A fordítás tehát nem csupán egy-egy műnek

a célnyelvi kultúrába történő beépülését segítheti elő (vagy gátolhatja, ahogyan Reichmann Angelika megmutatta), de irodalmi hősök, toposzok, sőt egész műfajok kultúrák közötti utazásának eszköze is lehet.

A fordító kultúráközvetítő szerepét vizsgálja a *The Da Vinci Code* című regény magyar és francia fordítását elemző tanulmányában Körömi Gabriella. A reáliák, vagyis a kultúrafüggő kifejezések fordításakor a fordító célja az, hogy az eredeti kifejezés tartalmát a forrásnyelvi kultúrát nem ismerő célnyelvi átlagolvasó számára minél érthetőbben adja vissza. De mi történik például akkor, ha egy angol nyelvű forrásszöveg francia reáliákat tartalmaz? Milyen megoldásokat alkalmaz a szöveg francia, illetve magyar fordítója? A magyar fordítás meglehetősen szorosán követi az angol eredetit, és többnyire változtatás nélkül megtartja a történet helyszínének hangulatát festő francia reáliákat. A francia fordító ellenben a feleslegesnek ítélt vagy az eredeti szövegben tévesen használt reáliákat (és a francia nyelvi, illetve stilisztikai hibákat) javítja, nehogy a regény kérdéses mondatai nevétségessé, zavaróvá vagy értelmezhetetlenné váljanak a francia olvasó számára. A fordító tehát úgy hozza döntéseit, hogy közben mindig szem előtt tartja a potenciális olvasóközönség feltételezett háttértudását.

Bakti Mária tanulmányában 72 reália fordítását vizsgálja Bill Bryson *Notes from a Big Country* című cikkgyűjteményének magyar változatában. A reáliák szempontjából azért érdekes ez a cikkgyűjtemény, mert sokszor fordulnak elő benne olyan hivatkozások az amerikai mindennapi élet jellegzetességeire (márkanevekre, használati tárgyakra, intézményekre, amerikai hírességekre), melyek esetenként a brit célközönség számára is ismeretlenek. A szerző, a brit olvasó dolgát megkönnyítendő, esetenként nyelven belüli kulturális átváltási műveleteket alkalmazva a brit megfelelőikkel hasonlítja össze az amerikai reáliákat. A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy mind az önállóan álló, mind pedig az összehasonlított egyesült államokbeli és brit reáliák esetében a fordító gyakrabban alkalmazott honosító átváltási műveleteket, mint idegenítő hatásúakat, ami alátámasztani látszik Klaudy Kinga kulturális átváltási műveletekre vonatkozó aszimmetria hipotézisét, melynek értelmében a fordítók többnyire inkább a honosítást választják, és nem terhelik feleslegesen a célnyelvi olvasó befogadási kapacitását.

Peterecz Zoltán a kulturális háttérismereteknek az értelmezésben játszott szerepéről ír egy gyakran emlegetett kérdés, a nyelvünkbe gyors ütemben érkező nagy mennyiségű idegen szó (közte a különböző szakzsargonok) által

felvetett – részben fordítási – problémák kapcsán. Két területről idéz példákat: az amerikai sport és a politika nyelvi közegeből. Tétele szerint az amerikai sportokra, illetve a politikai berendezkedésre vonatkozó alapvető ismeretek hiányában egy magyar hallgató/olvasó gyakran nem tudja értelmezni – esetleg tévesen értelmezi – a hallottakat/olvasottakat. Mit jelent például a *governor* szó egy amerikai kontextusban? Egészen biztosan nem azt, amire a fehér lovon ülő kormányzóra gondoló magyar asszociál. A szerző rámutat, hogy egy többszörösen összetett problémával állunk szemben, amelyre a fordítás nem minden esetben képes jó választ adni. Szélesebb értelemben a megoldást abban látja, ha az iskolában nem csupán nyelvi, hanem kulturális és politikai ismereteket is szerez a nyelvtanuló.

Őrsi Tibor írása kitűnően szemlélteti, hogyan használható fel a fordítások elemzése egy etimológiai probléma vizsgálatában. Hipotézise szerint a francia *Île-de-France* kifejezésben szereplő *île* („sziget”) szónak a ma elfogadott magyarázattól eltérően a középfranciában létezett egy másik, „ország” jelentése is, amelyet azonban a nyelvtörténeti szótárak nem dokumentálnak. A hipotézis bizonyítására a szerző a *Mandeville utazásai* című 1357 körül írt útleírás középfraancia nyelvű eredetijéhez legközelebb álló angol szövegkiadásban (Warner 1889) értelmezte az *isle* szó megjelenéseit, amelyek között 13,3%-ban található „ország”, „táj”, „vidék” értelmű előfordulása. További analógiára mutat példákat a Biblia latin, francia, angol és magyar fordításaiból a *Vulgata* által használt *insula* szó lehetséges fordításait vizsgálva.

A szaknyelvi diskurzusok területére váltva, Pusztai-Varga Ildikó kutatása azt a fordítási helyzetet vizsgálja, amikor magyar anyanyelvű kutatók fordítják saját tudományos írásukat angol nyelvre azzal a céllal, hogy tanulmányukat egy nemzetközileg elismert folyóiratban publikálják. A kvalitatív módszertanú kutatás eredményei rávilágítanak a tudományos önfordítás folyamatára jellemző megkötésekre és hibákra. A szövegek mikroszintjén a nyelvtani hibák jellemzőek, valamint a szemantikai mezők vagy a kollokációk tévesztésével magyarázható szóhasználati hibák. Makroszinten jellemző jelenség az információ elrendezésével, illetve az információ relevanciájával kapcsolatos problémák felmerülése, mivel az angol akadémiai diskurzusban elvárt feszes, logikus, explicit szerkesztési móddal szemben a magyar tudományos írás redundánsabb, és bizonyos mértékig el is várja a lazább szövegtextúrát. Az önfordítás saját kutatói attitűdjének megváltoztatására is

kényszerítheti a szerző-fordítót, hiszen ha angolul publikálja kutatási eredményeit, akkor egyes szám első személyben, határozottabban, konkrétan, explicitebben kell fogalmaznia.

Szép Beáta tanulmánya rávilágít, hogy nem beszélhetünk általában „a jogi szaknyelvről” és annak jellemzői által generált általános fordítási problémákról. Különböző publikációkban gyakran olvashatjuk, hogy a „jogi szaknyelv” egységes nyelv, egyértelmű fogalmakkal operál, és magas absztrakciós fok jellemzi. Továbbá, hogy a köznyelvhez képest precízebb, archaikusabb, konzervatívabb, a rengeteg szakterminus mellett tele van idegen kifejezésekkel, terjengős és redundáns, fellengzős és unalmas. A szerző megmutatja, hogy ezek a jellemzők nem tekinthetők mindenfajta jogi diskurzusban általános érvényűnek, így nem tarthatjuk őket megkülönböztető sajátosságoknak az úgynevezett „jogi szaknyelv”-nek a köznyelvtől vagy más szaknyelvektől történő elhatárolásakor. Ez a szemléletváltás a szakfordítóképzésben is rendkívül fontos a fejlesztendő szakfordítói kompetenciák eredményesebb elsajátítása érdekében.

Végül Vermes Albert írása azt vizsgálja, miként jellemezhető a fordítóképzés helyzete Magyarországon és az Amerikai Egyesült Államokban. Amíg a fordító- és tolmácsoló programok számát illetően Magyarországon kielégítőnek tűnik a helyzet, addig a munkaerőpiaci igényekhez képest az Egyesült Államokban a szükségesnél valószínűleg lényegesen kevesebb helyen képeznek fordítókat. A különböző intézmények által kínált programok között a magyarországinál jóval nagyobb strukturális és tartalmi különbségek figyelhetők meg az Amerikai Egyesült Államokban, mivel a képzési és kimeneti követelmények központi szabályozásának hiányában az intézmények nagyobb autonómiát élveznek. Az oktatott nyelvek kínálatát nyilvánvalóan a gazdasági-társadalmi igények határozzák meg elsősorban. Az Egyesült Államokban egyértelműen a spanyol nyelvű fordító- és tolmácsolóképzések dominálnak, emellett a franciát, a németet, az orosz is számos programban oktatják, és egyre nagyobb szerepet kap a kínai, az arab, a japán nyelv is. Magyarországon az angol és a német a legfontosabb idegen nyelv, mellettük néhány programban megjelenik a francia, az orosz, az olasz és a spanyol, míg az összes többi nyelv marginális szerepre van kárhozthatva – e tekintetben tehát volna még tennivaló.

E tizenhárom tanulmány csak néhány arcát villantja fel a fordításnak, a fordítással kapcsolatos kérdéseknek, de remélhetőleg ez a kis portrégyűjtemény is érzékelhetővé teszi, mennyire szerteágazó területről van szó, és mennyire lehetetlen megenni a fordítással való foglalkozást. Samuel Johnson szavait saját szubjektumunkon átszűrve mondhatjuk: Amikor valaki a fordítást unja, magát az életet unja, hiszen a fordításban (a fordításokban) minden megtalálható, amit az élet nyújthat.

A szerkesztő